

МАКЕДОНСКОТО НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНО ДРУГАРСТВО (1902–1917) ВО ОСНОВИТЕ НА МАКЕДОНСКАТА АКАДЕМСКА КУЛТУРА

Проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска

Почитуван претседателе на МАНУ, почитувани академици, почитувани колеги и пријатели,

денеска сме собрани да одбележиме важни датуми од македонската историја, да се потсетиме и да им оддадеме почит на луѓето што чинеа сè да го докажат постоењето на македонскиот народ и се бореа за неговото право на национална посебност, јазик и писменост, книжевност, публицистика и лексикографија, фолклор и етнографија, а притоа сето тоа во независна национална држава, со свои институции, научна мисла и дејност. Овде сме да си споменеме на момент за интелектуалното јадро од Македонци собрани околу Македонското научно-литературно другарство, на чело со неговиот претседател и идеолог Димитрија Чуповски, зад коишто стоеја плејада познати и непознати студенти, интелектуалци и работници од разни професии, чијашто визија ние ја живееме денеска – национална држава и македонска академска култура.

Да се говори за нејзините почетоци и градењето на национални академски институции во модерна смисла, упатува на првите секуларни образовни институции (училишта, библиотеки и читални) и достигнувањата на првите истражувачи на минатото, јазикот, културата, фолклорот и етнографијата, вклучително и зографите како основачи на современата уметност. Сите тие се дел од процесот на културната мобилизација, познат како период на национална преродба, што вклучува подигање на националната свест и создавање држава. Во исто време, писменоста и творештвото, како основни елементи на културниот напредок, се развиваат во долг и сложен процес од 19 век до конституирањето на современата држава и нејзините институции. Водачите, пак, на културните процеси, организирани во духовни, образовни, национално-политички и културни здруженија и движења, се насочени кон обновување на Охридската архиепископија, проширување на писменоста и стандардизација на македонскиот јазик, отворање училишта и други институции.

Крајот на 19 век и почетокот на 20 век е период на културна и национална мобилизација на интелегенцијата, низ истражувања и суштински студии за историјата, идентитетот, литературата, литературниот јазик и граматика, па дури и ангажирање на некои од нив во револуционерната борба. Во тој процес емиграцијата игра важна улога, а нивната дејност најдобро се следи низ една серија на културно-национални здружувања на Македонците, чии истражувања претставуваат првите чекори и идеи за градење на институциите како основа за денешната македонска наука. Следејќи ги активностите на македонските емигранти, се појавува заедничка нишка за почетоците на академските истражувања од Славјанско-македонската книжевна дружина во Софија, во 1888 година, а продолжува со формирањето на Младата македонска книжевна дружина во Софија во 1891–1892 година, која привлекува млади интелектуалци и до одреден степен дополнително го промовира македонскиот етноним. Многу членови на истиот круг интелектуалци подоцна учествуваат во организацијата на две студентски друштва, „Вардар“ во 1893–1894 година и „Македонскиот клуб“ во 1902 година во Белград, а кога некои од овие емигранти се преселиле во Русија, во Санкт Петербург учествуваат во основањето на Македонското научно-литературно другарство (1902–1917). Во меѓувоените години, Македонскиот литературен кружок во Софија (1936–

1942) одиграл значајна улога и станал алка помеѓу делото на неговите претходници и првите научни институции основани во македонската држава: Дружеството на уметниците, книжевниците и научниците (1945), Друштвото на писателите на Македонија (1947), сè до највисоката академска институција – Македонската академија на науките и уметностите (1967).

Но, зошто Македонското научно-литературно другарство е во основата на МАНУ и кој е Димитрија Чуповски?

Тој е една од клучните фигури на македонското интелектуално движење во емиграција од почетокот на 20 век, основач и претседател на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург. Димитрија Чуповски го започнува својот животен пат во мијачкото село Папрадиште (1878), во обично повеќедетно семејство. Неговата потрага за знаење ќе го одведе во далечната руска престолнина, каде што развива богата културна, национална и општествена дејност и умира во 1940 – **пред 80 точно години**. Неговите интереси се широки, а неговата дејност е разнострана, па тој е поет, публицист и уредник, картограф и историчар, лексикограф и енциклопедист. Во текот на својот живот, тој бил организатор на македонската емиграција и основач на повеќе здруженија и на Македонскиот револуционерен комитет во Санкт Петербург, но и потпретседател на Друштвото за помош на почетниците литератори, артисти, уметници и научници, член на С.-Петербуршкото словенско благотворно друштво, Друштвото за словенска заемност итн. А за идеите и целите на кои е посветен, тој несебично го троши и семејното богатство. Неговите останки денеска лежат на Градските гробишта во Скопје, благодарейќи на потфатот за нивното свечено пренесување со сите државнички почести во 1990 година – **пред точно 30 години**.

Работата на организирање на Македонците во Петербург започнува уште во 1900 година – **пред околу 120 години**, а се одвива низ цела низа обиди за добивање официјална регистрација. Меѓутоа, прв документ подготвен од страна на основачите е Молбата до Советот на С.-Петербуршкото словенско благотворно друштво од 28. X 1902 год (**пред 118 години**). Веќе на 16. XII 1903 година Чуповски (еден од основачите и негов претседател) го поднесува за усвојување и Уставот. Имено во овој документ, уште во првиот член, јасно се дефинирани целите: да ја развива меѓу Македонската колонија во С.-Петербург националната свест; да ги проучува јазикот, песните, обичаите и историјата на Македонија во етнографски и географски поглед; да ги помирува и да ги обединува сите Македонци без разлика на нивното образование и убедување, во името на нивното исто потекло и единството на нивната татковина, и да го шири сето горекажано меѓу Македонците во Македонија и надвор од нејзините граници (во странство). Во членот 2 се определуваат и формите за дејствување: а) организирање собранија и предавања; б) читање реферати, раскази, стихотворби и др.; в) собирање народни творби (умотворби) и историски споменици за Македонија; г) духовна поткрепа на своите сотатковинци, особено при нивното прво доаѓање во Русија, и д) помагање и развивање заемни односи со другите словенски друштва и кружоци, како и со одделни словенски дејци. За неговото дејствување сведочи и Мисирков во „За македонските работи“, нарекувајќи го: „Макед. Научно-литературно Другарство ‘Св. Климент’“.

Меѓу научните и литературни списанија и книги објавени од ова здружение заслужуваат посебно споменување повеќе публикации на нејзините членови. Дедов, еден од основачите на Македонскиот клуб и на Другарството, објавува два весника во Софија: *Балкан* (1903) и *Куриер* (1904). Од друга страна, Мисирков ја објавува својата книга „За македонските работи“ во Софија (1903) – првата книга на современ македонски јазик, со македонска национална програма врз научна анализа. Мора да се спомене и Мисиркововото списание *Вардар* во Одеса, како неофицијално месечно списание на Македонското научно-литературно другарство, печатено во еден број (1

септември 1905) и никогаш недистрибуирано. Тоа е првото научно-литературно и национално-политичко списание на современ македонски литературен јазик и правопис, вклучувајќи ја и првата национална статистика за населението како Македонци, фолклор, етнографски и историски текстови. Списанието целосно ја слика суштината на активностите што се предвидени во планираната програма. Меѓутоа, посебно внимание предизвикува појавата на *Македонскиј глас* (*Македонски глас*), една од најзначајните македонски периодични публикации, печатено од македонската емиграција од 9 јуни 1913 година до 20 ноември 1914 година, а под редакција на Чуповски. Информациите и дебатите во списанието можеме да ги анализираме како полн израз на македонските гледишта. Тоа претставува најдиректен одраз на националната свест и идеите за државност и територијален интегритет на Македонија. Редакцијата објавувала прилози низ повеќе рубрики, главно поврзани со Македонија и Македонците: историски и етнографски прегледи, политички анализи и акти, писма на читатели и дописници, како и страници со дела на македонски и руски поети и писатели. Меѓу другото, во март 1913 година била објавил и првата карта на етнографска Македонија (во колор), изработена од Чуповски, а сепаратно во колор и на македонски јазик: „Карта Македонија по програма на македонските народници“.

Чуповски и неговите соработници всушност ги засегнале сите елементи на градењето научна мисла и култура: официјализирање на јазикот, формирање научно списание, научни расправи за историјата, етнографијата и фолклорот, книжевност, речник, буквар, енциклопедија, теренски истражувања, статистика на населението, картографија, соработка и размена на знаења со разни слависти, но и општествена активност во политичко лобирање за македонските национални интереси. Она што е најважно во контекст на денешново чествување е што нивната работа потекнува од и се занимаваше со Македонија и потребата за градење идни кадри и институции. Една од целите била составување на Речник, а бил во подготовка и македонски буквар. Биле преземени и истражувања на терен. Впрочем, врските кон татковината постојано се одржувале. На пример, Мисирков презел патување во 1900 година заради теренски истражувања што подоцна резултираа со првата македонска национална статистика за регионот на Ениџе-Вардар. Во исто време, собирал фолклорен и етнографски материјал, што претставувало програмски ангажман преземен од повеќе членови. И основањето училишта е важна определба, за што наоѓаме потврда во активностите на Марко Мушевич за отворање македонско училиште со пансион во Житошкиот манастир (1910–1913), а во тој период е важен и обидот за отворање на Виша школа во Скопје од страна на митрополитот Теодосија Гологанов, Попарсов и Мисирков, како и идејата за Универзитет.

Како резултат на организираната активност биле подготвени повеќе значајни документи. Треба да се спомене *Меморандумот за независност на Македонија* (1 март 1913), подготвен од претставниците на Македонската колонија, потпишан од Д. Чуповски, А. Везенков, д-р Г. Константинович и Н. Димов, во името на македонскиот народ), а испратен до британскиот министер за надворешни работи, сер Едвард Греј, и до амбасадорите на големите сили на Лондонската мировна конференција, заедно со картата на етнографска Македонија. Тој бил презентираан и во Думата од лидерот на Социјалдемократската партија Грузинецот Акаки Чхенкели. Во вториот *Меморандум од Македонците* од С.-Петербург од 7 јуни 1913 година (до владите и јавноста на балканските држави), биле изложени македонските барања, заедно со предупредувањето: „Сетете се дека раскината Македонија ќе биде меѓу вас вечно јаболко на раздорот...“. Не помирувајќи се и една година по Букурешкиот договор, на 14 август 1914 година повторно бил поднесен Меморандум до рускиот министер за надворешни работи С. Д. Сазонов, потпишан од Д. Павле Чуповски (*Претставникот на*

С.-Петербуришката македонска колонија, кој ја заврши С.-Петербуришката духовна академија, уредник-издавач на „Македонски глас“) и Крсте Мисирков (Претставникот на Одеската и Јужноруската македонска колонија, предавач по историја и географија во Кишиневската машка гимназија на царот Александар I Благословен, колешки советник).

За да ја согледаме посветеноста на Чуповски и неговите соработници во анимирањето на научната и политичката елита на тогашната голема сила – Руската Империја, потребно е да ја согледаме целосната слика на разгранетоста на нивните контакти. Тие успеале да мобилизират многу интелектуалци, професори, уметници, но и важни општественици, идеолози и државници. На пример, во поднесениот Устав за регистрирање на Руско-Македонско благотворно друштво „Св. Кирил и Методиј“, прв потписник е „потомствениот дворјанин Леон М. Шах-Паронијанц“, заедно со Д. Чуповски и Василиј М. Смелков. Борбата за формирање на ова друштво прекинала најверојатно поради почеток на Првата светска војна, меѓутоа соработката продолжила и во новите околности, па на 8 јули 1915 година Л. Шах-Паронијанц го наоѓаме во Комисијата на Советот на Словенското благотворно друштво, формирана заради подготовка на Резолуција за македонското прашање. Во неа се и Русите: грофот М. М. Перовски-Петрово-Соловово, Н. Фиљкович и кнезот Сер П. Мансирев; Македонците Д. Чуповски и Наце Димов; Србите проф. Р. Јованович и проф. М. Вукичевич и Бугарите инженер Карасимеонов и Константин Кушлев. Кон поднесениот документ е прикрепена страница со знамето на Македонската колонија, зборовите на Борис Сарафов од насловната страница на *Македонскій гласъ (Македонски глас)* и песната од Л. Шах-Паронијанц – со наслов „Во заштита на единствена, независна Македонија“.

Руската официјална политика сериозно се заинтересирала за дејноста на Македонската колонија при крајот на Првата светска војна. И имено органот на партијата на претседателот на Владата А. Ф. Керенски ја објавува програмата „Балканска Федеративна Демократска Република“ со мотото: „Балканот за балканските народи. Полно самоопределување на секоја нација“ (18 јуни 1917). За жал, ваквата позиција, добиена со многу напори, била поништена со новите приоритети по Октомвриската револуција. Но, македонската интелигенција продолжила да дејствува во нови услови, иако ги чувствувала и последиците од неа. Во 1934/35 Чуповски бил избришан од лицата со избирачко право, заради обвинение дека „е сопственик на куќа“ и дека продал 2/9 од неа, а во 1936 бил обвинет како „бивш сопственик на биро“. Меѓутоа, тој не сопрел со работата. Го обновил Македонскиот револуционерен комитет, а сè до својата смрт работел и на подготовката на македонско-руски речник со енциклопедиски контекст и студијата „Македонија и македонското прашање“. Уништени за време на бомбардирањето, само „Планот за составување на македонски речник и словник“ останува како сведок на концептот, со којшто се предвидувале: вовед, географија и етнографија, историја, јазик на Македонците, кратка граматика на македонски јазик, разговор, фолклор, речник на најчесто користени зборови, мапа на Македонија и портрети на борци за независност.

Оваа интелигенција дејствувала врз автентични македонски идеи и доказ за тоа е дејноста, насочена кон создавање образовни институции и асоцијации, стандардизација на македонскиот јазик и следствено печат и книжевност, а коешто, во целина, требало да води кон етаблирањето на академска култура со формирањето на државата. Овие интелектуалци отворено го изразуваат своето мислење за Македонија и за националниот идентитет. За тоа, меѓу другото, Чуповски напишал: „Одамна, одамна ти тврдат тебе дека твојата душа – не е твоја, туку на твојот сосед, дека твојот лик мора да се одразува во туѓото, а не во твоето животно огледало. Кого од нас, Македонците, не нè уверувале дека сме ту Бугари, Срби или Грци... Македонци! Наша должност и наша света обврска

е да им изјавиме на браќата Руси, Бугари, Срби, Грци – и на целиот свет дека ние сме одделен од нив словеномакедонски народ, кој нив ги сака со еднаква љубов!...“.

Денеска, повеќе од еден век подоцна, ние навистина живееме во своја независна држава, создадена низ разноразни историски премрежја низ кои вообичаено минува една нација, па и македонската, и со сите предизвици на кои сме сведоци и кои нè заплашуваат да се откажеме од постигнатото. А постигнато е многу и не полошо од другите. И ние немаме потреба да се воздржуваме и да ги сметаме овие организирани национални активисти за помалку важни од бројни слични здружувања што се сметаат за основоположници на националните академии на другите народи. Идеалите на нашите претходници, коишто во речиси незамисливи услови мечтаеле и работеле на градење академска заедница и култура – ние денеска ги живееме слободно. Сепак, добро е понекогаш да се потсетуваме на минатото, за да не заборавиме каде сме биле, до каде сме и што ни претстои да направиме. Се чини оваа мисла станува важна на сите историски пресвртници, па и во денешниот контекст станува актуелно прашањето на Крсте Мисирков од 1903 година: *Шчо направиме и шчо требит да праиме за однапред.*

На почетокот на 21 век, за нас стануваат аксиоми идеалите на Чуповски и интелектуалната елита собрана околу Македонското научно-литературно другарство, а слоганот на насловната страница од неговиот орган *Македонски глас* е сеуште жив. Македонската академска култура е етаблирана, со македонски јазик (меѓународно признаен, стандардизиран, со свои јазични политики и наука за јазикот), со научна мисла во сите области и со академски образовни и научни институции (како дел од нашето општествено милје, вклучително со своја академија на науките и уметностите како највисока научна инстанца). А денешната интелектуална елита, имено низ разликите во мислењата и беспопштените спротиставувања, претставува развоен фактор (а не хендикеп), како креатор и поттикнувач на научната и општествената мисла. Нам, пак, ни останува да продолжиме на патот кон усовршувањето, но притоа да не ги изумуваме оние што ни ја овозможиле привилегијата што денеска ја уживаме – слободно да водиме академска дискусија и да градиме македонска академска култура.

Имајќи ја честа да говорам овде, во овој храм на македонската наука, граден врз идеите и заложбите на генерации посветени мислителци, а пред сè благодарјќи на великите идеолози и дејци, собрани околу Македонското научно-литературно другарство и неговиот претседател Димитрија Чуповски – како основоположници на Македонската академија на науките и уметностите, ја изразувам мојата длабока почит. Тие заслужиле достоинствено да го негуваме споменот за нивното дело и притоа да ја продолжиме нивната визија.